

на вік, багато робив для зміцнення української православної церкви, для об'єднання українців, розсіяних після Другої світової війни по різних країнах Європи.

ЕУ: Словникова частина. — Париж; Нью-Йорк, 1955. — Т. 1. — С. 102; Некролог // Діло. — Львів, 1933. — Ч. 148; О.Н.Б..о. Мітрат Олександр Бачинський: Грудка на свіжу могилу // Мета. — 1933. — 18 черв.; Голубець М. Золота книга українського лицарства. — Львів, 1939. — С. 19—20; Липківський В. Історія Української православної церкви. — 1961. — С. 72; Світильник істини: Джерела до історії Української католицької богословської Академії Торонто. — Чикаго, 1973. — Ч. 1. — С. 29, 184, 214, 394, 401, 405, 471; Ч. 2. — 1976. — С. 14, 17, 18, 23, 65, 213, 395, 470; Ч. 3. — 1983. — С. 586, 588; Бойків. Моя співпраця з полковником, Бойко Ю.: Передмова // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 13, 640, 641; Сірий О. Єпископ Євген: Некролог // Нові дні. — Берн, 1979; Франко І. Зібр. тв.: У 50-ти т. — К., 1984. — Т. 41. — С. 421, 422; Канчалуба М. З моєї Одісеї. — Буенос-Айрес, 1985. — Т. 3; Українська православна церква // Мартирологія Українських церков. — Торонто; Балтимор, 1987; Кутинський М. Некрополь України // Дніпро. — К., 1990. — Ч. 3. — С. 138; Юрій Семенко. Шахи в Україні. — Львів, 1993. — С. 91; Волчко-Кульчицький І. Історія села Кульчиць і роду Драга-Сасів. — Дрогобич, 1995. — С. 83, 195, 261, 262.

ЛНБ. ВР, ф. 9, спр. 4490; ф. 233, спр. 12, 13, 15, 16, 23, 26—29, 31—33, 39, 40; ЦДІАЛ України, ф. 129, оп. 2, спр. 702; ф. 358, оп. 1, спр. 215; ф. 328, оп. 1, спр. 91; ф. 581, оп. 1, спр. 59.

В. М. Гайдабура

"ПОКАЖУ ВАМ ДОБРУ СТЕЖКУ ..."

(М. І. Тобілевич-Кресан у роки німецько-фашистської окупації Києва)

Театр під час німецько-фашистської окупації (1941—44) являв собою художньо цілісне явище патріотичного спрямування, фактор націотворення, державотворення і гуманізації. Легітимності сценічному мистецтву в Україні фашисти надавали з метою користолюбною — на додаток до своїх "Фронтбюнен" вони прагнули мати в тилу дармову розвагу, використовувати українських митців для обслуговування фронту та їхні виступи в рейху для піднесення робочої спроможності остарбайтерів. Дозвіл на роботу театрів давав змогу творчої діяльності національних культурних сил.

Театр в окупації не можна звинуватити у колабораціонізмі. В основному звернений до співвітчизників, він не пропагував профашистські ідеї. Своєрідним феноменом того часу був дитячий театр, який брав на себе місію шкільного естетичного виховання, духов-

ного захисту дітей і підлітків.

Музикознавець Тетяна Олексіївна Швачко познайомила мене зі спогадами своєї матері — актриси драматичного і лялькового театру Марії Андріївни Склярвої (1). У записах йдеться про маловідоме: як в окупованому Києві дочка славнозвісного драматурга Івана Карповича Карпенка-Карого Марія Іванівна Тобілевич-Кресан (1880—1958) організувала своєрідний театральний комплекс для дітей.

Марія Іванівна Тобілевич-Кресан... Є підстави стверджувати, що ніжні почуття до дітей вона успадкувала від батька і матері — Софії Віталіївни Тобілевич (1860—1953) — актриси, письменниці. Марія Іванівна Тобілевич-Кресан народилася 1880 р. Дитинство пройшло в родинному хуторі Надія на Херсонщині (тепер Кіровоградщина). Освіту здобула в Полтавському інституті шляхетних дівчат і на курсах "allainse française" у Парижі, диплом яких давав право викладати французьку мову у будь-яких учбових закладах світу. 24 роки вчителювала. Майже всю драматургічну діяльність присвятила дітям. Українською мовою переклала твори О. Бальзака, Е. Скріба, Р. Тагора, У. Шекспіра.

Національна слава Івана Карповича Тобілевича за радянських часів не гарантувала його дружині і дочці спокійного життя. У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України зберігається чернетка листа Софії Віталіївни до "органів", з якого стає ясно, що Марія Іванівна була звинувачена у причетності до так званої справи СВУ (2).

Під час окупації Марія Іванівна жила з матір'ю у Києві на вулиці Тургеневській. Софія Віталіївна на багато років пережила свого чоловіка. У період гітлерівської навали її життєвий календар показував початок дев'ятого десятиліття.

Марія Андріївна Склярва згадує: "Перш ніж почати розповідь про театр для дітей, необхідно сказати кілька слів про безрадісне життя наших нещасних дівчаток і хлопчиків під час окупації. Передусім голод, страшний фізичний голод. Він штовхав енергійніших підлітків на базарну спекуляцію. Німецькі солдати охоче користувалися послугами дітей, котрим доручали продавати військові пайки. Крім голоду фізичного, був не менш страшний голод духовний. Школи існували тільки для дітей перших чотирьох класів. Старі підручники заборонені, нових немає. Підлітки мали оволодівати ремеслом. Тим, хто тверезо дивився на речі, німецька політика була зрозумілою: так чи інакше знищити культурні сили країни, що потрапила в рабство; залишити живими тільки людей, здатних виконувати фізичну роботу; вчених не потрібно, необхідна лише "робоча худоба".

Важливим кроком допомоги дітям було рішення організувати для дівчат, котрі за віком не мали права навчатися в школі, курси крою та шиття, а для малюків — ляльковий театр. Очолили цю справу

Марія Іванівна Тобілевич-Кресан та педагог Тамара Михайлівна Безсмертна.

Місцем акції стало приміщення школи № 119. Адреса школи — вулиця Артема, 44. А почалося все у листопаді 1941 р. Передусім були організовані курси крою та шиття, а потім при цих курсах відкрився театр ляльок. Першою помічницею Марії Іванівни Тобілевич-Кресан стала Катерина Віталіївна Юрковська — вихователька дитячого садка № 14 на вулиці Глибочицькій. Вона мала великий досвід організації лялькових вистав для дітей і запросила знайомих фахівців.

До театру відразу прийшла Євгенія Георгіївна Стороженко, яка тоді працювала в міському, офіційно дозволеному, ляльковому театрі, що містився на вулиці Леніна, 22. Пані Стороженко привела Георгія Павловича Сороку, котрий пообіцяв навчати акторів-аматорів водити ляльку.

На подвір'ї школи № 119 стояв двоповерховий флігель. Спочатку там працювали і школа крою та шиття, і ляльковий театр. Весною 1942 р. школа крою та шиття розрослася та зайняла обидва поверхи флігеля, а ляльковий театр перейшов до відремонтованого на той час приміщення школи № 119. Тут в одній половині працювала їдальня для дітей-школярів (на громадські кошти комітету взаємної допомоги), а в другій містився ляльковий театр та лабораторія наочного приладдя під назвою "Допомога школі". У ній працювали 15 вчителів під керівництвом педагога п. Єфремової та інструктора п. Томкевич".

Методика викладання у молодших класах — стихія Марії Іванівни. У ЦДАМЛМ України зберігається її рукотворний "Буквар". З цього примірника співробітники лабораторії "Допомога школі" робили копії і передавали їх учителям та учням київських шкіл. До "Букваря" додавалися методичні вказівки Марії Іванівни. Її каліграфічним почерком начертано: "Дитина ще не звикла до школи, до класного оточення, і тому учитель мусить зробити цей перехід від родини до школи найменш помітним, а разом з тим відразу привчати до почуття обов'язку щодо роботи й режиму в школі. Треба домагатися від дітей якнайбільшої акуратності і чистоти та обережного поводження із зошитом. Геть, неохайність, бруд, плями! Виховати в дітях повагу й обережне ставлення до кожного діла, кожної речі, яка служить учням в їхній роботі...".

Зі спогадів Марії Андріївни Склярової: "На фасаді 119-ї школи милував око напис "Будинок дитини". Все тут призначалося для роботи з дітьми, піклуванню про їхнє виховання. У дні вистав — по четвергах, суботах та неділях — в садибі школи юних глядачів зустрічав бадьорий марш. Перед виставою директор Марія Іванівна або артист-педагог Євген Андрійович Коровицький вітали гостей і розповідали їм яку-небудь народну казку. Коровицький особливо добре декламував байки Глібова. Учні хореографічного гуртка — і такий пра-

цював при школі під керівництвом Ольги Сидорівни Манасевич — виконували українські народні танки. Перед виставою траплялося дітям слухати спів вокалістів, серед яких була й знаменита Олена Діонисівна Петляш”.

Олена Петляш (1890—1971) — племінниця корифеїв М. Садовського, П. Саксаганського, І. Карпенка-Карого, донька їхньої сестри — актриси-співачки Марії Садовської-Барілотті. Та сама славетна Олена Петляш з чудовим драматичним сопрано, котра навчалася співу у Києві і Римі, починала кар’єру у Першому українському стаціонарному театрі М. Садовського, а потім співала в оперних театрах Одеси, Києва, Саратова, Єревана, Казані, Тбілісі...

Згадує пані Склярова: “...Німці, прибираючи все до своїх рук, наказали установам та організаціям зареєструватися. Марія Іванівна подала заяву на реєстрацію школи крою та шиття і лялькового театру. Через місяць одержала друкований лист німецькою мовою від штадткомісаріату. Школа крою та шиття отримала право на існування, на театр ляльок накладалася заборона. Але лялькарі, незважаючи на це, продовжували працювати. А тим часом М. Тобілевич-Кресан настирно домагалася їхньої легалізації. Врешті вона одержала від начальника відділу культури та освіти папірець, яким дозволялося існування лялькового театру, а також лабораторії наочного приладдя.

Після цього ми почали робити спроби утворити для дітей ще й театр живого плану. Артистка Євгенія Семенівна Ожеговська, котра до війни працювала в театрі імені І. Франка, гуртувала навколо себе співочих дітей, готуючи з ними оперу М. Лисенка “Вовк і семеро козенят”. У режисурі М. В. Ізапольської (до війни — режисер Київського польського театру) було підготовлено дитячу виставу “Цвіт папороті” — п’єса п. Марчука. Грали в ній актори-професіонали драматичної сцени: пп. Долинська, Погрібний, Хмарський та інші (грала й М. Склярова — В. Г.). Декорації виготовив п. Хмарський, залучивши до справи знайомих робітників-декораторів. Власними руками він полагодив сцену і зробив завісу.

Діти говорили: “У нас справжній театр!”. Вони мали рацію, якщо згадати, що на цей час лялькарі показували “Ніч перед Різдвом”, “Вертеп”, “Лиса Микиту”, інсценізованого Марією Іванівною Тобілевич-Кресан, казки “Рукавичка” та “Червона шапочка”. Три останні постановки здійснила режисер Євгенія Стороженко.

Хореограф Ольга Сидорівна Манасевич підготувала за лібретто Марії Іванівни хореографічну сценку “Айстри” за віршем Олександра Олеся.

На цьому не закінчувалася “театралізована педагогіка” “Будинку для дітей”. Олена Діонисівна Петляш організувала дитячу естраду. Відомий хормейстер і диригент п. Свечников керував дитячим хором, а знані митці пензля Охрім Судомора та Юрій Сластьонов надихали

учнів образотворчої студії. Діти були в надійних, талановитих руках!”

Із часів окупації збереглася програмка концерту, присвяченого 129-м роковинам з дня народження Тараса Шевченка. Було це 9 березня 1943 р. в приміщенні нинішнього театру ім. Лесі Українки. Чудові співаки довоєнного хору “Думка” (в окупації він називався “Українська капела”) під диригуванням знаменитого Нестора Городовенка виконували твори М. Лисенка “Жалібний марш до роковин смерті Шевченка”, “І спочинуть невольничі утомлені руки”, “Ой, нема, нема”, “Оживуть степи, озера”, “У туркені по тім боці”, кантату “Б’ють пороги”...

І на цьому тлі не загубився виступ юних школярів з “Будинку дитини”. Під керівництвом диригента А. Г. Свечникова і за участю бандуриста Івана Галинського вони виконали монтаж з творів великого поета.

Із спогадів пані Склярів: “Марії Іванівні Тобілевич-Кресан доводилося щоразу домагатися легалізації того чи іншого дитячого колективу. Після розгрому фашистів під Сталінградом німці в Києві подобрішали. Шеф театрів Майєр приїхав до нас подивитися, як актори обслуговують дітей. У залі було повно маленьких глядачів, яких театр запросив на перегляд чергової вистави безкоштовно. Дітей попередили про гостя, про необхідність порядку.

Майєр уважно стежив за реакцією дітлахів. Показували “Цвіт папороті”, танки хореографічної студії, сценку-монтаж із “Запорожця за Дунаєм” С. Гулака-Артемівського, а на завершення — лялькову виставу “Лис Микита”. У перерві німця водили дивитися роботу учениць школи крою та шиття. Майєру, на щастя, все сподобалося, він дав дозвіл на сукупне існування художніх підрозділів і порадив назвати наш мистецький дім “Kinder-Theater” — “Дитячий театр”.

...Праця тривала. Двічі всім театром виїздили трамваєм на Куренівку для обслуговування школярів. Часто безкоштовно грали для молоді, котру німці відправляли на невільничу працю до рейху.

Аж ось фашизму почав наступати, як то кажуть, капут. ...Жахала можливість примусового залишення міста. Куди йти? З ким тікати? З ворогом? Від своїх? Краще смерть, ніж бігти попереду відступаючого гітлерівського війська. За всяку ціну треба було добути спеціальну пов’язку на руку, котра давала право залишитись в місті. Хай це буде хоча б кілька днів! День — це надія... З великими труднощами пощастило одержати від Комітету взаємної допомоги 35 пов’язок і аусвайсів — перепусток до них. В основному їх видали працівникам майстерні на базі школи крою та шиття...”

Після звільнення Києва від німців Марія Іванівна білкалась, що не змогла врятувати майно театру. Вся її увага була скерована на школу-майстерню, що містилася вже не поруч з театром, а на вулиці Тургенєвській, 36/38. У майстерні було багато цінних замовлень, і

Марія Іванівна прагнула якнайшвидше роздати їх замовникам. Німці вже виганяли мешканців з Тургеневської, отже треба було шукати притулку, куди й до кого віднести речі.

Ніна Митрофанівна Саксаганська, вдова славетного Панаса Саксаганського, запропонувала Марії Іванівні із Софією Віталіївною оселитися у неї. Але вулицю Жаданівську (нині Жиянська), де вона мешкала у домі № 96, німці почали евакуйовувати. Це входило до їхнього плану загального вигнання киян. Проте до оселі Ніни Митрофанівни продовжували приходити учениці школи крою та шиття, актори, вони шукали поради й порятунку у мудрої Марії Іванівни.

Несподівано приїхав чоловік Марії Іванівни, який жив у Білій Церкві, та вивіз туди дружину з її матір'ю. Невдовзі Київ звільнили, а всі мешканці і втікачі в Білій Церкві тремтіли: чи пожене їх німець далі чи не встигне? Та, хвала Богові, Марія Іванівна з родиною повернулася до Києва...

На цьому не закінчилася "театральна історія" за участю Марії Іванівни Тобілевич-Кресан. Після звільнення Києва енергійна Марія Андріївна Склярова, авторка цитованих спогадів, в Управлінні у справах мистецтв одержала дозвіл на відновлення театру ляльок у столиці. Директором затвердили М. Тобілевич-Кресан. До складу повненого колективу, крім М. Склярової, увійшли артисти С. Чайківський, Неселовська, К. Юрківська, Попова, Є. Коровицький, М. Борисевич. Художнім керівником стала Євгенія Стороженко. У січні 1944 року в клубі піонерів Молотовського району міста Києва лялькарі почали працювати в холодному приміщенні, але з палким бажанням створити театр.

Школа і театр для дітей... Вони близькі за глибинною сутністю. Марія Іванівна Тобілевич-Кресан занотувала віршик під назвою "Наша школа". В ньому звучить сенс її діяльності і шкільної, і театральної.

Школа кличе: "Йдіть до мене,
Діти-голуб'ята!
Пригорну я вас до себе
так, як рідна мати.
Покажу вам добру стежку,
Як по правді жити,
Розкажу вам, що діється
На божому світі.
Будем вчитись, любі діти,
У доброму ладі,
батькам-матерям на втіху,
На добро громаді".

ського р-ну Сумської області — 16.02.1978, Київ) — українська актриса, режисер, педагог. Закінчила Київський музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка (1925), навчалася у Другій майстерні мистецького об'єднання “Березіль” (1922—24). Працювала актрисою Харківського театру ім. І. Франка (1926), Одеського ТЮГу (1927—28), Київського пересувного селянського театру (1928—34), Житомирського театру КОРПС (1934—36), Першого укр. театру маріонеток (1937—41), театру ляльок М. І. Тобілевич-Кресан (1941—43). Організатор, художній керівник Київського обласного театру ляльок (1944), Республіканського театру ляльок (1945—49). Педагог, завідувач кабінетом історії театру Київського інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого (1950—66), керівник дитячого лялькового театру Республіканського палацу піонерів ім. М. Островського (1950—70). Автор п'єс для лялькового театру.

2. Наводжу повністю цей лист, який, як мені здається, лишився поза увагою біографів родини І. Тобілевича.

“До Контрольної комісії артистки Софії Стадник

Заява

Постанова Комісії, щоб одняти у дочки моєї Марії Кресан паспорт, а її вислати за межі Києва, ставить мене в безвихідне становище. Ми ніколи з роду не були ворогами Радянської республіки, а, навпаки, і я, і мій чоловік Карпенко-Карий — батько моєї дочки терпіли арешти, заслання від царського уряду за свої революційні переконання і все життя терпіли переслідування за свою діяльність, скеровану на користь темного, убогого люду. Ми сорок років працювали на українській сцені народного театру, ширили свідомість серед мас, підготовлювали ґрунт для ідей протесту і революції.

Дочка наша Марія вихована в тих же самих принципах і заповітах, в які вірив її батько Карпенко-Карий. Маленьку ілюстрацію його переконань дають його твори “Хазяїн” і “Мартин Боруля”, поставлені на днях “Березілем”.

Те, що донька моя через фатальні обставини попала в список обвинувачених по ділу СВУ і понесла тяжку кару, — тяжке нещастя, неждане, як грім з неба”. (НБУВ. ІР, ф. 191, оп. 1, од. зб. 71).

Т. А. Галькевич, О. М. Донещ
КИЇВСЬКА ГАЛЕРЕЯ “НЕФ”. ПОРТРЕТ УЧАСНИКІВ

Характерною ознакою сучасного художнього процесу в цілому є широке розмаїття творчих концепцій і стильових напрямів, скасування одних мистецьких традицій і повернення до інших. У творчості багатьох художників присутні і авангардні інсталяції, і трансформації релігійного середньовічного живопису. Та вже зараз можна